

УДК 343.9

Василь Вікторович САЗОНОВ,

кандидат юридичних наук,

докторант

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Подано опис і пояснення кримінологічному змісту та системі економічної безпеки держави. У вузькому розумінні її визначено як стан захищеності економічної систем та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів. У широкому – як частину національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень ураженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру та довкілля. Система економічної безпеки охоплює дві мережеві зони – внутрішню та зовнішню.

Ключові слова: економічна безпека, злочинність, криміногенні фактори, глобалізація, агресія, олігархія.

Актуальність теми. Економічна безпека – одна з визначальних складових державотворчого процесу в умовах глобалізованого світу. Закономірності конвергенції й інтеграції економічних систем окремих держав та їх груп є об'єктивними та немінучими, а надто з початком інтенсивної діджиталізації транскордонного капіталообігу, формуванням та зміцненням глобальних платіжних систем, проникненням взаємних кредитних зобов'язань до найглибших підвалин міждержавних і міжнародних відносин. У такій ситуації цілком правомірно ставити питання про деяке розмивання такої категорії, як державний суверенітет, про актуалізацію пов'язаних із цим ризиків щодо збереження керованості державою у спектрі пріоритетів національної безпеки, особливо тоді, коли інструменти економічного впливу доповнюють арсенал проявів недружнього, агресивного впливу з боку як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних (олігархату) агентів. Отже постає завдання щодо розробки стратегічних, проектних засад забезпечення економічної безпеки.

При цьому, зважаючи на те, що найбільші загрози цій безпеці формуються в орбіті кримінальних практик, кримінологічний вимір її осмислення набуває виняткового значення.

Стан дослідження. Різні аспекти сутності та забезпечення економічної безпеки неодноразово ставали предметом низки досліджень О. М. Бандурки, Н. О. Гуторової, Г. Ю. Дарнопих, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича, В. П. Халіна, І. О. Христич та інших учених. Визнаючи їх безперечний внесок у розвиток міждисциплінарних доктринальних засад розуміння феномену економічної безпеки, маємо, тим не менш, визнати й те, що і досі таким дослідженням бракувало суто кримінологічної специфікації, адекватної запитам відповідного міждисциплінарного дискурсу та практики протидії злочинності, що відтворюється у спектрі загроз економічній безпеці.

Мета статті полягає у наданні наукового опису й пояснення кримінологічного поняття та системи економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Узвичаєно вважати, що вперше термін «економічна безпека» виник за часів Великої Депресії в США в 1930-х роках ХХ ст. Пізніше він почав використовуватися як наслідок військової незалежності держави. 1970-і роки ХХ ст. охарактеризувались переходом до концепції, в якій економічна безпека стає результатом самостійності держави й незалежності від домінуючих економік інших країн [1, с. 16]. На сьогодні вчені-економісти по-різному тлумачать вказану категорію, зводячи різні її сутнісні характеристики до розряду понятійно-визначальних.

Так, наприклад, В. О. Тамбовцев розуміє під економічною безпекою сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми [2, с. 47]. В. К. Рубанов визначає економічну безпеку як здатність національної економіки забезпечити стабільність внутрішнього ринку [3, с. 37]. На думку Г. А. Пастернак-Таранушенка, економічна безпека є станом держави, за якого вона забезпечена можливістю створення й розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [4, с. 32]. Як можна бачити, дефініціям кожного з трьох дослідників властива певна односторонність, акцентування уваги чи то виключно на виробничому секторі, чи то не на змісті самої безпеки, а не на різних факторах її забезпечення.

До певної міри позбавлена цих недоліків позиція Я. А. Жаліло, який пропонує розуміти під економічною безпекою здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення й держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [5, с. 54]. Водночас навряд чи в принципі можна розглядати здатність як семантичний еквівалент опису змісту стану безпеки будь-чого. Крім того, надто розширюються межі економічної безпеки, коли до неї включаються механізми протидії загрозам «нормального розвитку країни» без указівки на їх природу й характер.

О. К. Малютін небезпідставно стверджує, що оптимальним може вважатися підхід, що буде відображати економічну безпеку з точки зору уникнення можливих економічних загроз для країни й захисту інтересів держави на всіх рівнях [1, с. 17]. Цієї точки зору дотримується і Л. І. Абалкін, який вважає, що економічна безпека обумовлюється сукупністю умов, що захищають економіку від загроз [6, с. 8]. Із цієї ж позиції пропонує розглядати економічну безпеку А. П. Градов [7, с. 149]. При цьому практично не викликає дискусій та обставина, що економічна безпека є складовою національної безпеки.

Дотримуючись такої логіки розуміння поняття «економічна безпека», слід поряд із цим указати на те, що предмет нашого дослідження диктує необхідність його кримінологічної специфікації, визначення змісту та системних параметрів у фокусі предмету й завдань кримінологічної науки. Пізнавальний запит на таку специфікацію зумовлюється предметною зоною відповідальності кримінологічної доктрини за протидію злочинності, окремий сегмент якої (а такої її детермінаційний комплекс) поширює свій деструктивний вплив і на економічну безпеку держави, послаблюючи її. Що ж стосується економічної теорії, то цей сегмент економічної безпеки є екзофеноменом і не розглядається нею, хоча під час структурно-функціонального аналізу і фіксуються «сліди» його присутності. Виявлення ж його, науковий опис і пояснення – завдання виключно кримінологічного наукового споглядання.

Зауважимо, що оскільки йдеться про гносеологічний синтез економіко-кримінологічних знань крізь призму безпекового підходу, ми не можемо оминати увагою співвідношення економічної та кримінологічної безпеки й аналіз їх симбіотичних, системно-дифузних характеристик. Водночас необхідно визначитись і зі змістом базової категорії «кримінологічна безпека». Щодо останньої в науці не склалося єдиного погляду.

Так, наприклад, під нею розуміють: а) стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, своєчасне виявлення, запобігання та припинення реальних і потенційних кримінальних загроз; б) здатність держави й суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств та окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян, держави й суспільства та нейтралізувати загрози, що походять від них; в) діяльність особи, суспільства, держави та світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення кримінальних небезпек, загроз і ризиків; г) багаторівнева, динамічна система, яка відображає стан рівноваги між криміногенними загрозами різним параметрам належного функціонування соціуму й існуючими засобами їх нейтралізації [8, с. 92].

Указані визначення репрезентують різні аспекти кримінологічної безпеки, що підкреслює багатомірність її феномену та його здатність до міжсистемної дифузії. У цьому контексті заслуговує на увагу твердження Д. М. Прокоф'євої-Янчиленко, згідно з яким кримінологічна безпека є

самостійною складовою національної безпеки, яка має інтегративний характер і може вважатися підструктурою правової безпеки, забезпечення якої слугує запорукою забезпечення безпеки в інших сферах і напрямках життєдіяльності суспільства, тобто національної безпеки в цілому [9, с. 396]. Дійсно, кримінологічна безпека є функціонально зв'язувальним елементом міжсистемної інтеграції концепту «національна безпека», адже немає жодної його (концепту) складової, яка б не зазнавала кримінального впливу. Саме тому кримінологічний вимір безпекового простору присутній у кожному з його секторів (видів), у тому числі й економічному, але жодним із них не охоплюється й не обмежується.

Таким чином, формується багатовимірна модель економіко-кримінологічної безпеки – результат часткової структурно-функціональної інтеграції секторів економічної та кримінологічної безпеки. Така інтеграція надає можливість запропонувати вузьке та широке кримінологічне бачення досліджуваної категорії.

У вузькому кримінологічному розумінні економічна безпека – це стан захищеності економічної систем та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів (загроз). *У широкому ж кримінологічному розумінні економічна безпека* – це частина національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень ураженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру та довкілля. Це визначення, ясна річ, не є бездоганним із точки зору економічної теорії, однак є цілком прийнятним, на нашу думку, для забезпечення саме кримінологічної складової економічної безпеки. Неважко при цьому помітити, що в ньому (у визначенні) використовуються оціночні категорії, як-то прийнятність і допустимість. Ми свідомо їх вмонтували в дискурс цього дослідження з метою позначення мінливості, гнучкості, адаптивності самого феномену «економічна безпека», його контекстуальності та принципової неможливості задати й забезпечити стійкі параметри протягом умовно тривалого часу, на відносно довгу перспективу.

Усвідомлення того, що економічна безпека є невід'ємною частиною національної безпеки України, виводить і на розуміння її дуалістичної природи з позиції об'єкта кримінологічного аналізу та забезпечення. Йдеться про те, що економічна безпека, будучи умовним станом суспільних відносин, за якого дотримується прийнятний у конкретних історико-політичних умовах баланс кримінально-криміногенних ризиків і функціональності системи протидії злочинності, одночасно виступає і як об'єкт захисту, і як джерело небезпек.

Перший із позначених – ракурс теоретичного кримінологічного споглядання – виявляє цілком прогнозовану та загалом присутню в науковому дискурсі проблему умовно зовнішньої, «периметральної» незалежності національної економіки, забезпечення її макроекономічної стабільності й зростання від кримінальних екзоzagроз. При цьому сама злочинність, націлена на дисфункцію економічної системи, її інститутів

постає епіфеноменом, адже спектр її проявів і детермінаційний комплекс є настільки широкими, що локалізації його соціального впливу не обмежуються виключно економікою, а поширюється далеко за її межі, охоплюючи політику, культуру й інші сектори гомосфери. Тому й у кримінології не заведено виокремлювати такі предмети дослідницької та практико-перетворювальної уваги, як гносеологічно автономні одиниці. Водночас життя демонструє хибність такого підходу; відсутність пізнавальної спеціалізації за цим напрямом не дозволяє цілеспрямовано, узгоджено та сфокусовано протидіяти таким екзозагрозам. Тож, зовнішній злочинний вплив на економічну систему держави має трансформуватися у предметі дослідження із епіфеномену на екзофеномен, за осмислення якого відповідає міждисциплінарний філософсько-кримінологічний, політекономічний розум.

Другий ракурс аналізу, будучи суто кримінологічно-феноменологічним, забезпечує розуміння національної економіки (в тому числі й перш за все – тіньової) як джерела кримінальних і криміногенних загроз для суспільства. Економіко-кримінальні практики, що розгортаються, відтворюються в усіх без винятку секторах економіки (від надкористування й сільського господарства до зовнішньоекономічної діяльності) на інституціональному рівні визначають тенденції до олігархічної архаїзації політикуму, функціонально викривляють, а часто й просто симулюють його функції. Затерта теза про те, що політика є концентрованим виразом економіки, в чергове змушує нас по-новому поглянути на цей трюїзм із позиції осмислення детермінації політичної злочинності.

Генеральні риси останньої у системно-структурному вимірі у найбільш загальних контурах репрезентують модель відносин між так званими «глибинною» (*deep state*) та «публічною» (номінальною, символічно-декларативно-апаратною) державою. «Глибинна» держава – категорія, що використовується у політологічному дискурсі з початку другого десятиліття XXI ст. на позначення неформальних, але реальних, непублічних центрів ухвалення найбільш значущих для держави рішень як економічного, так і неекономічного (політичного – зовнішньо- та внутрішньополітичного – гуманітарного, правового тощо) штибу. Певна річ, вітчизняна теорія держави та права не оперує такою категорією. Однак це підкреслює на стільки наукову неспроможність останньої, скільки інертність правничої доктрини, яка, серед іншого (і передусім) зумовлюється ригідністю мислення її номінативних адміністраторів, які не бажають (не спроможні) уловлювати евристичний імпульс інших галузей знання, реагувати на них властивими юридичній науці методами.

Персональний склад «глибинної» держави визначається найбільш впливовими фінансово-промисловими акторами, олігархатом. Окрім безпосереднього впливу на провідних суб'єктів публічної політики в особі політичних партій і їх лідерів, вони визначають і інформаційний порядок денний через мережу власних медіа-холдингів. Таким чином, відбувається вихід на найбільш широку базу національно-безпекових параметрів, які охоплюють і безпосередньо політичні процеси та фактори, і інформаційні, і

культурно-психологічні. Цілком очевидно, отже, що такий вихід ховає в собі низку криміногенних ризиків, адже передбачає корпоратизацію політичної системи, використання форм та інструментів «публічної» держави у приватно-корпоративних цілях максимізації прибутку, нехтуючи національними інтересами. При цьому криміногенністю характеризується як консолідований олігархічний вплив, так і неконсолідований, коли в середовищі олігархату порушується консенсус. У першому випадку відбуваються пергаментна кримінальна експлуатація національної економіки й політики та правова (легістська) симуляція. У другому – соціальні потрясіння через актуалізацію складників фронтірності суспільства, нарощування психологічно-групової дезінтеграції. У цих умовах відбувається колосальне послаблення функціоналу «публічної» держави з пропорційним зростанням колективної віктимності народу України, зокрема щодо ризиків поширення злочинів-сепарації й агресії (у розумінні розв'язування агресивної війни проти нашої держави).

Таким чином, кримінологічна система економічної безпеки держави охоплює дві зони формування, моніторингу загроз і їх нейтралізації – *зовнішню* та *внутрішню*. Зовнішня зона фіксує експансіоністсько-підривну діяльність зовнішніх агентів впливу, яка, як правило, розгортається у руслі та механізмах гібридних війн, часто не може бути зафіксована в елементах юридичних складів злочинів за національним законодавством. При цьому відмічається або дискримінація в економічних відносинах за критеріями внутрішнього політичного режиму чи окремих акцій політичного характеру, або намагання посилити економічну залежність однієї держави від іншої як фактор безструктурного впливу на внутрішню та зовнішню політику.

Внутрішня зона кримінологічної системи економічної безпеки охоплює два сегменти:

1) *ендокримінальний*, тобто такий, в якому здійснюються моніторинг та блокування загроз кримінальної експлуатації економіки внутрішньодержавної етіології; національна економіка тут постає об'єктом кримінального впливу з боку її ж суб'єктів, який виражається у корупційних злочинах, кримінальному ухиленні від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, фінансовому шахрайстві, рейдерстві тощо; це – сектор детінізації, декриміналізації (у кримінологічному розумінні) економіки;

2) *екзокримінальний* (кримінально-криміногенний), функціональність якого виражається через інфільтрацію економіко-кримінальних ризиків, їх локалізацію й елімінацію.

Головне завдання – мінімізувати економіко-кримінальний вплив на політику (а через неї – й на правову систему, державний апарат, соціокультурну сферу) та довкілля. Як базовий елемент змістовно-предметного компоненту екзокримінального сегменту кримінологічної системи економічної безпеки держави може розглядатися кримінологічна модель державно-приватного партнерства, запропонована Ю. В. Орловим у його докторській дисертації [10, с. 379–386].

Окремо зауважимо, що ми свідомо використовуємо термін «зона» на

позначення відповідної частини економічної безпеки, що пояснюється мережевим, чітко неструктурованим характером організації соціального простору. Водночас слід наголосити і на тому, що таке зонування кримінологічного сектору економічної безпеки є умовним, а сама диференціація покликана забезпечити належну специфікацію заходів кримінологічного забезпечення економічної безпеки держави у відповідних зонах.

Також деякі уточнення слід зробити і щодо розуміння змісту внутрішньої зони вказаної системи. Справа в тому, що, на відміну від національної безпеки, яка є феноменом умовно локального, суверенно-державного значення (хоча і з колективними інструментами забезпечення), національна економіка в принципі такою бути не може. Загальносвітові тенденції глобалізації в політиці й економіці, що сформувалися, їх регіональні та національні (внутрішньодержавні) проєкції практично повністю виключають можливість розглядати економіку певної держави, а, отже, і її економічну безпеку як самодостатню, замкнену систему. Тому маємо визнати принципову функціональну обмеженість національних урядів у сфері забезпечення економічної безпеки власних країн. Остання є рішуче немислимою (принаймні для країн, «що розвиваються», а по факту – країн «третього світу») поза колективно-безпековим контекстом. Хочемо ми того чи ні, але слід усвідомлювати те, що економічна безпека України не перебуває у повному обсязі у руках публічної адміністрації й державної влади. Економічна безпека – метадержавний, наддержавний феномен глобалізованого світу епохи постмодерну. Як слушно підкреслює У. Бек, сучасні засоби примушування держав до певної лінії поведінки, зовнішньої та внутрішньої політичної стратегії – не загроза *вторгнення*, а загроза *невторгнення* інвесторів або загроза їх виходу з країни. Гірше за окупацію мультинаціональними компаніями може бути лише одне – *неокупація* ними [11, с. 97].

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на два методологічно важливі моменти. *По-перше*, функціональний вихід феномену економічної безпеки за структурні межі власне національної економіки є прямим наслідком того, що центр реальної економічної влади піддався глобалізаційній дифузії. Це жодною мірою не означає відсутність впливу на макроекономічні показники, їх стабільність у національних суб'єктів великого бізнесу. Ба більше: цей вплив є очевидним, в українських реаліях – доповненим широкою панорамою політичного ландшафту, а сама економіка є чинником і змістом реальної політики. Натомість йдеться про значну видозміну лінійних функцій національної економіки, її функціональне підкорення мережевим (ризомним) структурам наднаціонального (транснаціонального) штибу. Простір внутрішньодержавної економічної складової значно звузився, хоча і зберігає істотний вплив на параметри економічної безпеки та національну безпеку загалом.

По-друге, оскільки економічна безпека держави є складовою системи більш високого рівня організації мережевого типу, остільки ж вона має мислитися саме у категоріях діалектичного співвідношення частини й цілого. Тож, і складові та діяльність щодо забезпечення економічної безпеки окремої

держави мають починатися саме з безпеки політекономічних підсистем наддержавного рівня локалізації: регіонального та/або колективного, альянсового у геополітичному контексті. Логіка проста: ціле може бути розкладене на частини, але з частин ціле (цілісність) не формується. Таким чином, у широкому значенні економічна безпека держави має мислитись також і як складова колективної економічної безпеки групи держав – стратегічних політико-економічних партнерів України.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що економічна безпека – багатовимірний феномен, який принципово не може бути зведений до його суто економічного чи догматично-юридичного розуміння. Він – не фронтірний, дискретний, а дифузний, інституційно синтетичний. Тому і стратегії її забезпечення мають виходити саме з такого синтетичного розуміння, яке з огляду на предметну зону та методологію кримінологічної науки мають виходити, відповідно, з кримінологічного її осмислення. У зв'язку з цим запропоновано вузьке та широке кримінологічне бачення економічної безпеки. Відповідно до першого це стан захищеності економічної системи та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів (загроз). Згідно з другим це частина національної та колективної (міждержавної) безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень ураженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру та довкілля. Система економічної безпеки охоплює дві мережеві зони – внутрішню та зовнішню.

Водночас запропоноване бачення кримінологічної системи економічної безпеки не є вичерпним і передбачає необхідність застосування інших підходів до структурування системоутворюючих факторів. Йдеться, зокрема, про виділення цілей, об'єктів, інституціональних засад забезпечення безпеки тощо. Саме ці елементи мають віднайти свою розробку у подальших дослідженнях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Економічна безпека України : монографія / Т. Є. Воронкова, І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, О. К. Малютін, Т. М. Янковець та ін. ; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової Київ : ДКС центр, 2017. 462 с.
2. Тамбовцев В. А. Объект экономической безопасности России. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 45–54.
3. Рубанов В. К. Безопасность – лозунги, теория и политическая практика. *Российский экономический журнал*. 1991. № 17. С. 31–41.
4. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. Київ : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.
5. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : НІСД, 2003. 368 с.
6. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
7. Градов А. П. Национальная экономика. 2-е изд. СПб. : Питер, 2005. 240 с.

8. Іщук О. В. Безпека кримінологічна // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків ; Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ ; Кримін. асоц. України ; Золота миля, 2017. С. 92.

9. Прокоф'єва-Янчилєнко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 395–401.

10. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 477 с.

11. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. С. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2011. 407 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019

Васи́лий Ві́кторович СА́ЗОНОВ,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина)

**ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ:
КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ**

Дано описание и объяснение криминологическому содержанию и системе экономической безопасности государства. В узком смысле она определена как состояние защищённости экономической системы и её институтов от действия криминальных и криминогенных факторов. В широком – как часть национальной безопасности, отражающая приемлемый в конкретных исторических условиях уровень поражённости экономики преступностью, а также допустимую степень экономико-криминального влияния на политику, право, культуру и окружающую среду. Система экономической безопасности включает две сетевые зоны – внутреннюю и внешнюю.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, преступность, криминогенные факторы, глобализация, агрессия, олигархия.*

Vasyl V. SAZONOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY: A CRIMINOLOGICAL MEASUREMENT

The article is devoted to the problem of criminological sens and the system of states' economic security. In the narrow sense, it is defined as the state of the security of economic systems and its institutions from the actions of criminal and criminal factors. In the broad – as a part of national security, which reflects the level of economic crime and the permissible level of economic and criminal influence on politics, law, culture, and environment in a concrete historical situation. Its system includes two zones: internal and external.

Key words: *economic security, crime, criminogenic factors, globalization, aggression, oligarchy.*